

ڈاکٹر محمد عرفان الحق
پرنسپل ایف ڈی ماڈل ہائی سکول
گارڈن ٹاؤن، لاہور

ڈاکٹر ثریا احمد دا جیون پنڈھ تے پنجابی سیوکاری

Abstract:

This research article is about the role of Dr. Surriya Ahmad in the restoration movement of the status of Punjabi language in the province of Punjab. She was the founder Chairperson of Punjabi Department in Lahore College for Women University, Lahore. This article critically defines her role in the promotion of Punjabi language and literature in schools, colleges, and universities at educational, social, political and public level. Her literary contribution in the form of published books, articles and research papers have been analyzed.

بولی دی حیاتی دا انحصار بولن والیاں دی ہوند تے ہوند اے۔ جد کہ سوجھوان تے لکھاری اوس بولی دی ادبی حیاتی نوں جیون دان دیندے نیں۔ پنجابی صدیاں پرانی قوم دی ماں بولی اے جیہدے اجوکے وجود دے دو مہاندے نیں۔ اک اسلامی تے دو جاسکھی۔ اسلامی ادبی ریت دا مڈھ پہلے پنجاب واسی دے مسلمان ہون پاروں بچھا۔ پنجابی دے کلاسیکی ادب تے مسلمان تخلیق کار چھائے ہوئے دکھائی دیندے نیں۔ ایسے کارن ونڈ مگروں دنیا دی امیر ترین ادبی ریت ساڈے حصے آئی پر اساں ماں بولی نوں غیراں دی زبان متھ کے اوہدے توں کھ موڑ لیا۔ جیہدے رد عمل وچ ماں بولی نوں اوہدا حق دوان لئی اک تحریک چٹکھری۔ جیہڑی اج وی کسے نہ کسے رنگ وچ موجود اے۔ ہر دور وچ ایس تحریک نوں گرمجوش تے بھرویوں جذبے والے سیوک میسر رہے۔ انہماں مان یوگ پنجابی سیوکاں چوں اک نکھڑواں تے اگڑواں ناں ڈاکٹر ثریا احمد دا اے۔ اوہناں اپنی حیاتی دے اخیر لے ساہ تائیں پنجابی ادب دی سیوا کیتی تے ماں بولی نال اپنی جڑت نوں سلامت رکھیا۔

ڈاکٹر ثریا احمد دے وڈ کے جالندھر (بھارت) دے علاقے کانگڑہ برہم شالہ دے واسی سن۔
 ونڈگروں ایہہ خاندان ہجرت کر کے لاہور آ گیا۔ ڈاکٹر ثریا احمد دے دادا حکیم غلام فرید اپنے زمانے دے
 بڑے قابل طبیب سن۔ ہجرت گروں اوہ لاہور وچ اپنا مطب کردے رہے۔ حکیم غلام محمد داویہ مہاراجہ پیالہ
 دی بھین رحمت بی بی نال ہویا سی۔ دونویں جی انتہائی عبادت گزار تے نیک و کار سن۔ دینی تے دنیاوی تعلیم
 دے نال نال روحانیت ول وی رجحان رکھدے سن۔ حکیم غلام فرید چدھڑ راجپوت سن جدکہ رحمت بی بی دا
 سمبندھ چٹھہ خاندان نال سی۔ اپنے داداکیاں دے خاندانی کم کاج بارے ڈاکٹر ثریا احمد نے دیا:
 ”میرے ددھیال دا خاندانی پیشہ حکمت تے جراحی سی۔“ (۱)

اپنے نانکیاں بارے جانکاری دیندیاں اوہناں دیا:
 ”میرے نانا میاں محمد بخش میٹرک پاس سن۔ نانی زینب گھریلو خاتون
 سی۔ اوہناں دے چھ پتر تے چھ دھیاں سن۔“ (۲)
 ڈاکٹر ثریا احمد دے والد احمد بخش تے والدہ حسہ بیگم سن۔ اوہناں دے والد حکمت دے نال نال
 چمڑے دا کاروبار کردے سن تے کچھ چرطبیہ کالج لاہور وچ استاد وی رہے۔ اپنے والدین بارے گل
 بات کردیاں ڈاکٹر ثریا احمد نے دیا:

”میرے والد نے جالندھرتوں میٹرک دا امتحان پاس کرن گروں حکیم
 حاذک تے ذبذہ الحکماء دے کورس کیئے سن۔ میری والدہ حسہ بیگم نے
 ادیب، عالم تے فاضل دے کورس کیئے ہوئے سن۔ دونویں جی نرم
 مزاج سن۔ میرے والدین بہت نیک تے متقی سن۔ میرے والد بہت
 زیادہ محفلی تے شغلی انسان سن جدکہ والدہ انتہائی کم گو خاتون
 سن۔ میرے والدین دی شادی 1935ء نوں جالندھر وچ ہوئی۔“ (۳)
 ڈاکٹر ثریا احمد دے قومی شناختی کارڈ مطابق اوہناں دی تاریخ پیدائش 11 نومبر 1948ء اے۔
 اوہناں دیاں سنداں تے دفتری ریکارڈ مطابق اوہناں دا پورا ناں ثریا احمد اے۔
 ڈاکٹر ثریا احمد دی کئی بھین طاہرہ عثمان مطابق:

”اوہناں دی پیدائش 11 نومبر 1948ء نوں لاہور ہوئی دے نیڑے
 پرہالڈ سٹریٹ، دل محمد روڈ، لاہور والے آبائی گھر وچ ہوئی۔“ (۴)

طاہرہ عثمان موجب اوہ دو بھراتے چھ بھیناں سن۔ چنہاں دی عمر دے حساب نال ترتیب انج اے:
 ”نسیم، ذکیہ، رانا ظہیر الدین، ڈاکٹر ثریا احمد، رانا جہانگیر، بشری، آمنہ تے
 طاہرہ۔“ (5)

ڈاکٹر ثریا احمد تے آمنہ امجد فوت ہو چکیاں نیں۔ رانا ظہیر الدین محکمہ کسٹم تے رانا جہانگیر محکمہ
 ایکسائز وچ ملازمت کردے رہے۔ رانا جہانگیر ملازمت دے نال نال اپنا کاروبار وی کردے رہے۔
 16 ستمبر 2016ء نوں ڈاکٹر ثریا دی وفات توں کچھ دن مگروں 28 ستمبر 2016ء نوں رانا جہانگیر داوی
 انتقال ہو گیا۔

مڈھ وچ ڈاکٹر ثریا احمد نال اوہناں دے بھین بھراواں دا رویہ انتہائی مودبانہ سی۔ ڈاکٹر ثریا احمد
 نے ہمیشہ اوہناں نال نہایت محبت تے ہمدردی دا رویہ رکھیا۔ والدین دی وفات مگروں ڈاکٹر ثریا احمد
 نوں خاندانی حوالے نال بہت ساریاں مشکلاں دا سامنا رہیا۔ 27 جون 1991ء نوں ڈاکٹر ثریا احمد دے
 والد دا انتقال ہو گیا جدکہ ایہدے توں کچھ ورہے مگروں 19 جنوری 2003ء نوں اوہناں دی والدہ وی
 چلا نا کر گئی۔ مایاں دی وفات بارے اوہناں دسیا:

”میرے والد دی وفات 27 جون 1991ء نوں تے والدہ دی وفات

19 جنوری 2003ء نوں ہوئی۔“ (6)

ڈاکٹر ثریا احمد دی بھین طاہرہ عثمان موجب اوہناں اپنی تائی سردار فتح یاں سردار بی بی کولوں قرآن
 مجید، نماز تے کلمے پڑھے۔ بٹالہ سکول، نکلسن روڈ، لاہور توں پرائمری، گورنمنٹ اسلامیہ ہائی سکول،
 برانڈر تھ روڈ، لاہور توں میٹرک، گورنمنٹ اسلامیہ کالج، کوپر روڈ، لاہور توں ایف اے تے بی اے
 کیتا۔ پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور توں اردو، پنجابی تے فارسی وچ ایم اے دیاں ڈگریاں حاصل
 کیتیاں۔ فارسی وچ ایم اے تے فاضل دے امتحان پاس کرن پاروں اوہناں نوں پنجاب یونیورسٹی،
 لاہور و لوں ایم او ایل (ماسٹرز آف اورینٹل لرننگ) دی اعزازی ڈگری وی عطا ہوئی۔ اوہناں شعبہ پنجابی
 زبان و ادب، پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور توں پی ایچ ڈی (پنجابی) دی ڈگری وی حاصل کیتی۔ پی
 ایچ ڈی وچ اوہناں دے نگران مقالہ آقا بیدار بخت سن۔ مقالہ لکھن دے دوران اوہناں دا انتقال ہو گیا
 تے رہنمائی دا فریضہ ڈاکٹر خولجہ محمد زکریا نوں سونپ دتا گیا۔ ڈاکٹر ثریا احمد نے کئی فنی کورس کیتے ہوئے
 سن۔ اپنے من پسند استادوں بارے پڑھیار رباب لٹین نوں انٹرویو دیندیاں اوہناں دسیا:

”بی اے وچ تاریخ دی استاد مسز اعجاز انگریزی دی استاد مسز آفتاب تے
 مس عبداللہ، سوشل ورک دی استاد مس طور تے پبلیک سائنس دی استاد
 مس خاور سن۔ ایم اے وچ ڈاکٹر خواجہ ذکریا، ڈاکٹر وحید قریشی، ڈاکٹر غلام
 حسین، ڈاکٹر افتخار صدیقی تے ڈاکٹر سجاد باقر رضوی سن۔ پی ایچ ڈی
 دے استاد ڈاکٹر خواجہ محمد ذکریا، آقا بیدار بخت، اشفاق احمد، ڈاکٹر آغا یحیٰ
 تے راضی صاحب سن۔ جدوں کہ پنجابی وچ قیوم نظر، نجم حسین سید، ڈاکٹر
 شہباز ملک، حفیظ تاجب تے ڈاکٹر اسلم رانا کولوں فیض یاب ہوئی۔“ (7)

ڈاکٹر ثریا احمد دے وڈے عمومی طور تے علمی ادبی ذوق دے حامل سن۔ اوہناں دے والدست
 زباناں تے عبور رکھدے سن۔ مڈھلے طور تے ڈاکٹر ثریا احمد درد دل رکھن والی خاتون سن۔ اوہناں ساری
 حیاتی دو جیاں لئی وقف رکھی۔ ماں باپ تے نکلے بھین بھراواں دی اخیر لے ساہ تائیں کفالت کیتی۔ بھین
 بھراواں دے گھر وساواں تے بنادوں وچ ہر طرح نال اوہناں دی امداد کیتی۔ اپنیاں سدھراں تے
 اوکڑاں دا تذکرہ کردیاں اوہناں رباب یحیٰ سنوں دسیا:

”اللہ تعالیٰ دا بہت کرم تے شکر اے کہ اللہ تعالیٰ نے میری مدد کیتی تے
 میں سب دے کم آئی تے بھین بھراواں دے گھر بنادوں وچ سب دی
 مدد وی کیتی۔ میری شادی نہ کرن دیاں کئی وجوہات سن۔ اک تے والد
 پیرالائزڈ سن تے تن بھیناں تے دو بھرا غیر شادی شدہ سن۔ جس کر کے
 اوہناں دی کفالت دا ذمہ میرا سی۔ والدین دی وفات توں بعد مینوں
 بہت اوکڑاں دا سامنا کرنا پیا۔ پے در پے تن بھیناں بیوہ ہو گئیاں تے
 فیر اوہناں دے بچیاں دی نگہداشت دی ذمہ داری میرے تے آ گئی۔
 میں اک سخت مزاج قسم دی عورت سی۔ جس وجہ توں کوئی پسند و غیرہ وی
 نہیں سی تے جے کوئی رشتہ آوندا وی تے میری سخت مزاجی توں مڑ
 جاندا سی۔ میرے سب توں نزدیک میرے والدین سن۔ اوہناں توں اڈ
 مینوں کچھ نظر نہیں آوندا سی۔ اوہناں دے قدماں نوں چھو کے ای میرے
 دن دا آغاز ہوندا سی تے اوہناں دے قدماں نوں چھو کے ای

رات۔ ماپیاں دی وفات توں بعد چھوٹی بیوہ بھین آمنہ دے علاوہ باقی سارے بھین بھراواں نے میرے توں منہ موڑ لیا۔ ایہہ میری حیاتی دا سب توں وڈا دکھ تے المیہ سی۔ ماں باپ دی وفات توں بعد میں تن تنہا ہر محاذ تے سب حالات دا مقابلہ کیتا۔ ایس سب دے باوجود میں خاندان نال مراسم وی قائم رکھے تے بھین بھراواں نال روابط وی۔“ (8)

تعلیم مکمل کرن مگروں ڈاکٹر ثریا احمد نے چھ مہینے سرکاری سکول وچ پڑھایا۔ فیر 1974ء وچ اوہناں دی تعیناتی اردو لیکچرار دے طور تے لاہور کالج برائے خواتین، لاہور وچ ہو گئی۔ اتھے اپنی قابلیت پاروں اوہناں نوں پیشہ وارانہ رقابت تے حاسدانہ رویاں دا سامنا رہیا۔ اوہناں دیاں: ”میری سلیکشن پبلک سروس کمیشن دے امتحان وچ پہلے نمبر تے میرٹ تے ہوئی جس پاروں میرے کچھ ہم پیشہ لوک ای میرے مخالف ہو گئے تے محض حسد دی بنا تے میری ایستخوں بدلی کروان دیاں کوششاں کردے رہے۔“ (9)

ایسے دوران اوہناں تعلیمی اداریاں وچ پنجابی دے احیاء تے نفاذ لئی جدوجہد دا آغاز کیتا۔ 1975ء وچ لاہور کالج برائے خواتین وچ پنجابی تدریس دا عمل شروع ہويا تے ڈاکٹر ثریا احمد نے پنجابی شعبے دی انچارج دے طور تے ذمہ داریاں سنبھال لئیاں۔ اوہناں دیاں: ”1975ء وچ باقاعدہ شعبہ پنجابی دا مڈھ رکھیا تے پہلی صدر شعبہ پنجابی دی حیثیت نال اپنیاں ذمہ داریاں سنبھالیاں۔ 2008ء وچ گورنمنٹ سروس توں ریٹائرڈ ہوئی۔ ایس دوران شعبے دی خدمت واسطے تحقیق تے تنقید دا انتھک کم کیتا۔“ (10)

پنجاب یونیورسٹی لاہور دے سابق صدر شعبہ پنجابی پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد نے اوہناں دیاں پنجابی لئی انملیاں خدمات دا تذکرہ کردیاں مقالہ نگار رباب یلین نوں دیاں: ”پنجابی زبان دی ترقی وچ اوہناں دا خاص حصہ اے۔ اوہ بہت اچھی استاد تے کولیگ نیں۔ خاص طور تے لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور وچ پنجابی شروع کروان لئی اوہناں بہت احسن طریقے

نال کم کیتا۔ پنجابی ادب دے حوالے نال اوہناں ہمیش ای دیانت داری تے ایمانداری نال کم کیتا۔“ (۱۱)

ڈاکٹر ثریا احمد لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور دی اک قابل تے انتہائی معروف استاد سن۔ اوہناں دیاں کوششاں پاروں لاہور کالج برائے خواتین وچ ایف اے پدھر تے پنجابی تدریس شروع ہوئی۔ اگلی منزل اُچ پدھر تے پنجابی پڑھائی سی۔ اوہناں دیاں بھریاں کوششاں پاروں بی اے تے ایم اے پدھر تے وی پنجابی پڑھائی دا مڈھ بچھا۔ یونیورسٹی بنن مگروں استھ بی ایس، ایم ایس تے پی ایچ ڈی دی پدھر تے وی پنجابی پڑھائی شروع ہوئی۔ ایہدا سارا مان بلاشبہ ڈاکٹر ثریا نوں جاندا اے۔ ایس کچھوں صدر شعبہ پنجابی، جامعہ پنجاب، لاہور پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمان نے اوہناں نوں سلامتا دیندیاں آکھیا:

”اوہناں نے زمانے دیاں دھپاں، ہنیریاں تے سختیاں آپ جھل لئیاں پر اپنے پیٹھ پناہ لین والیاں تیکر کوئی اوکھت نہیں اپڑن دتی۔ اوہناں پنجابی زبان و ادب دی جیویں سیوا کیتی ایس زبان نوں لاہور کالج فار وومین وچ بی اے، بی ایس، ایم ایس، ایم اے، تے پی ایچ ڈی دی سطح تیکر جویں لاگو کروایا تے کڑیاں نوں ایس زبان ول پریریا اوہ کدی وی نظر انداز نہیں کیتا جاسکدا۔ پنجابی زبان دے کھار تے پہار اتے اسار واسطے جو مقام ایس صغیر میر، راجا رسالو، شفقت تنویر مرزا تے دوجے انجیے جگادریاں نوں دینے آں اوہناں وچوں ڈاکٹر ثریا احمد ہوراں داناں کسے طور وی گھٹ نہیں۔“ (۱۲)

مڈھ وچ اوہناں اردو دے نال فارسی وی پڑھائی۔ اوہناں اردو پنجابی تے فارسی وچ ایم اے کیتا ہویا سی تے انہاں مضموناں دے استادان دی کمی پاروں اوہ سارے مضمون پڑھاندے رہے۔ ڈاکٹر ثریا احمد موجب:

”میں لاہور کالج برائے خواتین وچ اردو بطور لازمی مضمون 1987ء تک پڑھایا۔ اردو دیاں تن کلاساں دے نال چار پنجابی زبان دیاں کلاساں وی پڑھاؤندی سی تے نال تحقیقی کم وی کرواندى ساں۔“ (۱۳)

اوہ ملتان، فیصل آباد، بہاولنگر تے بہاولپور وچ ہون والے سلیکشن بورڈ وچ وی شامل رہیاں۔

اوہناں کئی تھاواں تے لیکچر دتے تے ماں بولی دی اہمیت نوں اگھیرن وچ اپنا کردار ادا کیتا۔ اوہناں دے سرکڈھویں پڑھیاریاں وچ پنجاب یونیورسٹی دے پنجابی شعبے دی ہیڈ پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن، ڈاکٹر عاصمہ قادری، گورنمنٹ کالج فیصل آباد دے پنجابی شعبے دی ہیڈ ڈاکٹر عاصمہ غلام رسول، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی دیاں سابق ہیڈ ڈاکٹر نسreen مختار، ڈاکٹر عابدہ حسن تے موجودہ اساتذہ ڈاکٹر خمینہ بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمن، ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا، ڈاکٹر صائمہ بتول تے مریم سرفراز دے ناں اگھڑویں نیں۔ اک استاد دی حیثیت نال کسے ہستی دی وڈی کامیابی دا پھل اوہدے شاگرداں دی صورت مکھ وکھالے آندا اے۔ ڈاکٹر ثریا احمد ایس کچھوں وی بھاگوان نیں۔ اک استاد ہون دی حیثیت وچ اوہناں ساری حیاتی معیارات تے روایات اُتے کدی سمجھوتہ نہ کیتا۔ اوہناں دا مناسی پئی:

”استادنوں انتہائی علوم تے دسترس ہووے تے اوہ حیاتی دے کسے وی پہلو نوں نقشہ گام نہ چھڈے۔ اوہدی نگاہ ہر پہلو اُتے ہووے۔ طالبعلماں نال استاد دا رویہ دوستانہ ہونا چاہی دا اے۔ کیوں جے تعلیم دے وچ تسلیں سختی نال کوئی وی چیز کسے دے ذہن اُتے نقش نہیں کر سکدے۔“ (14)

ڈاکٹر ثریا احمد نے گھٹ ودھ 42 ورھے درس و تدریس وچ لنگھائے۔ اوہناں ایف اے، بی اے، ایم اے، بی ایس، ایم ایس تے پی ایچ ڈی پدھر تے پڑھایا۔ عمردا وڈا حصہ علم دی سیوا وچ بیتایا تے اپنی بیماری دے باوجود خیر لے ساہ تائیں درس و تدریس نال اپنی جڑت نوں قائم رکھیا۔ گورنمنٹ کالج باغبان پورہ، لاہور دے صدر شعبہ پنجابی پروفیسر ڈاکٹر جمیل احمد پال نے اوہناں دیاں تدریسی خدمات نوں سلاہندیاں دیاں:

”اوہناں نوں ایہہ شرف تے وڈیائی وی حاصل اے کہ جدوں لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، نہیں سی اودوں ایم اے پنجابی دیاں کلاساں شروع کیتیاں۔ جیہدے ذریعے مکھن پڑھن والیاں دی اک نویں کھیپ تیار ہوئی۔“ (15)

شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور دے اسٹنٹ پروفیسر ڈاکٹر محمود الحسن بزمی نے اوہناں دی سیوانوں انج مانیا:

”پروفیسر ڈاکٹر ثریا احمد پنجابی زبان تے ادب دا اک مان جوگ ناں
اے۔ پنجابی مضمون دی تدریس تے تعلیم دے حوالے نال اسہاں نے
آون والے استادان لئی قابل قدر مثالیں پیش کیتیاں نیں۔ ایس
مضمون وچ ڈاکٹر ثریا صاحبہ دیاں دن رات دیاں محنتاں نے آج ایہہ
دن ویکھنا نصیب کیتا اے پئی جتھے پنجابی پڑھاؤن والے استادان دی
گنتی وچ وادھا ہو یا او تھے پڑھن والے وی دنوں دودھ دے جارہے
نیں۔ ایہو وجہ اے پئی آج انہن توں لے کے پی ایچ ڈی دے درجے
تیکر دے پڑھیار تے کھوج کار پنجابی زبان تے ادب دے ودھاتے
کھلار وچ رچھے نظر آرہے نیں۔“ (۱۶)

ڈاکٹر ثریا احمد نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن اُتے کئی پنجابی پروگرام وی کیتے۔ اوہناں دسیا:
”ریڈیو تے اک پنجابی پروگرام ڈاکٹر ناہید شاہد منعقد کرواندے سن
جیہدے وچ کسے اک موضوع نوں لے کے اوہدا تجزیہ کیتا جاندا سی
تے بحث ہوندی سی۔ ایہو پروگرام کئی واری مینوں وی منعقد کروان دا
موقع وی ملیا۔“ (۱۷)

اوہناں ڈاکٹر اجمل نیازی، حسن رضوی تے سلیم طاہر ورگے نامور لوکاں نال وی کئی پروگرام
کیتے۔ ڈاکٹر ثریا احمد نوں حیاتی وچ جتھے کدھرے موقع ملیا اوہناں پنجابی دے ودھائی کوشش کیتی۔
اوہناں معلیٰ دے سب تقاضیاں نوں خوبصورتی نال پورا کیتا۔ ڈاکٹر حنا خان نے اوہناں دیاں صلاحیتاں
نوں انج سلاہیا:

”اک انتہی استاد جیہڑی نہ صرف کتابی علم رکھدی اے سگوں مجلسی علم
دی دولت نال وی مالا مال اے۔ طالبعلماں دی مرضی نوں کھ مڈھ رکھنا
تے اوہناں دی دلچسپی دا خیال رکھنا اوہناں دی وڈی خوبی اے۔“ (۱۸)

ڈاکٹر ثریا احمد نے پڑھیاراں وچ تنقیدی تے تحقیقی شعور اگھیر دیا۔ اک سوجھواں تے استاد دا
ادب دے کسے وی کچھ بارے نظریہ واضح تے دو ٹوک ہونا چاہی دا اے تہوں ای اوہ پڑھیاراں دی صحیح
رہنمائی کر سکدا اے۔ کھوج تے پرکھ کھوج ڈاکٹر ثریا احمد دا موقف بڑا واضح سی۔ اوہناں دسیا:

”میرے سامنے ہمیشہ ایہہ پہلو اہمیت دا حامل رہیا کہ ہر گل دی تہہ تک ضرور پہنچیا جاوے۔ خواہ اوہ تہاڈے فائدے دی ہے یا نہیں۔ علم و ادب دے وچ جد تک تسیں کسے وی حقیقت دی تہہ تک نہیں پہنچو گے تہانوں اوہدا اصل معلوم نہیں ہووے گا۔ تحقیق اک ایسی چیز اے کہ جیہڑی لے جا کے تہانوں اوس زینے تے کھڑا کر دیندی اے جتھے تسیں ایہہ معلوم کر سکہ اے او کہ ایہہ پہلو کتھوں ٹر کے اتھے تیکر اپڑیا۔ بغیر تحقیق دے کوئی چیز وی لکھ دینا قیاس اے تے ایہہ ادب دے نال نا انصافی اے۔“ (19)

پڑھ بارے اوہناں دا مناسی:

”تنقید غیر جانبدار نہ ہونی چاہی دی اے جیہدے وچ کوئی تعصب نہ ہووے۔ ادب برائے ادب تے ادب برائے زندگی تنقید دے ایہہ اصول ہمیشہ مد نظر رکھنا چاہی دے نیں۔“ (20)

ایسے تحقیقی تنقیدی شعور دی چھتر چھاویں ڈاکٹر ثریا احمد نے ایم اے، بی ایس، ایم ایس تے پی ایچ ڈی پدھرتے کئی تحقیقی مقالیاں دی نگرانی کیتی۔ ایس کچھوں اپنا نکتہ نظر بیان کر دیاں اوہناں دسیا:

”جدوں میں تحقیقی تے تنقیدی کم کروانا شروع کیتا او دوں تحقیق تے تنقید دا کوئی بوہتا رواج نہیں سی تے نہ ای ایہدے لئی کوئی اصول متھے گئے سن پر میں ایس طرح دا تحقیقی تے تنقیدی کم کروایا جینہوں کدھرے وی چیلنج نہیں کیتا جاسکہ۔ طالب علمان نوں ایجیے عنوانات دا انتخاب کر کے دتا جس دی جھلک وی کسے دے دماغ وچ نہیں ہوندی سی تے جدوں کم ہو جاندا سب دی عقل دنگ رہ جاندی۔“ (21)

ڈاکٹر ثریا احمد نے پی ایچ ڈی پدھرتے جیہڑے مقالیاں دی نگرانی کیتی اوہناں دی تفصیل ایج اے:

- 1- نسرین مختار۔ پاکستانی پنجابی ناول دا ارتقاء (1947ء تا 2003ء) مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- 2- شمینہ بتول۔ پہلے مغل دور دے منظوم قصے (1526ء تا 1707ء) مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)

- 4- عاصمہ غلام رسول۔ پنجابی غزل دے قدیم تے جدید رجحانات مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- 4- فاخرہ شیرازی۔ پنجابی دے مشہور صوفی شعراء تے فکر اقبال مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- 5- عابدہ حسن۔ ہیر وارث شاہؒ وچ اسلامی فکر تے قرآنی اثرات مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- 6- عاصمہ قادری۔ پنجابی کلاسیکی شاعری دا صنف وار ویروا مقالہ پی ایچ ڈی پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- ادبناں ایم ایس دے تھلے درج 7 مقالیاں دی نگرانی کیتی:
- 1- عائشہ نسیم۔ سبط الحسن ضیغم دیاں پنجابی لئی علمی تے ادبی خدمات مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2012)
- 2- روبینہ اختر۔ افضل احسن رندھاوا دے ناولاں دا معاشرتی مطالعہ مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2013)
- 3- سعدیہ صدیق۔ پنجاب انسٹی ٹیوٹ آف لیٹریچ آرٹ اینڈ کلچر دیاں ریڈیائی خدمات مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2008)
- 4- مریم علاؤ الدین۔ بابا فحی دی مزاحمتی شاعری مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2014)
- 5- روبینہ کرمانی۔ تنویر ظہور دیاں پنجابی ادبی خدمات مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2014)
- 6- فرح قمر۔ جمیل احمد پال بطور سفر نامہ نگار مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2014)
- 7- سحر محمود۔ نوید شہزاد بطور نظم گو شاعر مقالہ ایم ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2015)
- ادبناں وکھو وکھ سرنادیاں تے بی ایس دے درج ذیل 18 مقالے اپنی نگرانی وچ لکھوان دا مان

وی حاصل کیتا:

- 1- سندس اسلم۔ پنجابی کہانی دا مقام تے خالده ملک دی کتاب زلفاں چھلے چھلے دا تجزیہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2010)
- 2- کشور ریاض۔ پنجابی لوک گیتاں وچ ساڈی رہتل بہتل مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2011)
- 3- بریرہ احمد۔ پنجابی صحافت وچ الیکٹرانک میڈیا دا کردار مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2011)
- 4- غانیہ احمد۔ لوک گیتاں وچ رشتے ناٹے اُتے تبصرہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2011)
- 5- ازکی عمر۔ پنجابی زبان وچ ترجمے دی روایت تے اصول مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2011)
- 6- ندا عزیز۔ پنجابی وچ مطبوعہ صحافت دا تجزیہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2011)
- 7- لبنی جاوید۔ اردو اخبار نوائے وقت وچ صوفیانہ ادب بارے چھین والیاں لکھتاں مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2012)
- 8- مریم علاؤ الدین۔ پنجابی لوک کہانیاں مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2012)
- 9- زینت الیاس۔ بلیے شاہ دی شاعری وچ انسانی قدراں مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2013)
- 10- آمنہ جاوید۔ میاں محمد بخش دی سیف الملوک وچ اخلاقی کچھ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2013)
- 11- سحر محمود۔ مشہور صوفی شاعراں دا فکر اقبال تے اثر مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2013)
- 12- ثناء یعقوب۔ آغا اشرف دے ڈرامیاں دا معاشرتی پہلو مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج

برائے خواتین یونیورسٹی، 2014)

- 13- رابعہ عثمان۔ سجاد حیدر دے ڈرامیاں دا سماجی پہلو مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2014)
 - 14- فرح اعظم۔ ہیر وارث شاہ وچ پنجاب دا سماج مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2015)
 - 15- مدیحہ جمیل۔ شاہد کاشمیری دیاں ادبی خدمات مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2015)
 - 16- صبا اشفاق۔ 1998ء توں 2000ء تیک پنجابی افسانیاں دا تحقیقی مطالعہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2015)
 - 17- صباحت عظیم۔ ہاشم شاہ دی سسی دا تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2015)
 - 18- مقدس زاہد۔ احسن القصص (مولوی غلام رسول عالمپوری) وچ بیان کیسے گئے کرداراں دا تنقیدی مطالعہ مقالہ بی ایس پنجابی (لاہور: لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 2013)
- اوہناں دی نگرانی وچ سرے چڑھن والے مقالے معیاری کھوج تے پرکھ اُتے مبنی نیں۔ ڈاکٹر ثریا احمد نے اک استاد، محقق، نقاد تے سوجھوان دے طور تے اپنی حیثیت نوں ہر تھاں تے منوایا۔ اوہناں اٹھ کتاباں، ان گنت تحقیقی تنقیدی مضمون تے مقالے لکھے۔ اوہناں دیاں لکھتاں اوہناں دی فکری اچیائی تے علمی سوجھ دیاں عکاس نیں۔ اوہناں دیاں کتاباں دی تفصیل انج اے:
- 1- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ تحریک پاکستان دے ہیرے ”پنجابی ترجمہ“ (لاہور: پنجاب آرٹ مارٹ، 2005)
 - 2- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی ادب (لاہور: اظہار سنز، 2005)
 - 3- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ اقبال خزینے (لاہور: اظہار سنز، 2005)
 - 4- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی کہانی کاراں دیاں لکھتاں دا تنقیدی جائزہ (لاہور: اظہار سنز، 2006)
 - 5- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ تنقیدی زاویے (لاہور: اظہار سنز، 2007)
 - 6- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی کلام وچ اقبال دے ترجمے تے اوہناں دا تنقیدی جائزہ (لاہور: اظہار

(سنز، 2008)

- 7- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی معاشرے دی عورت دے مسائل (لاہور: زریں آرٹ پریس، 2009)
 - 8- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ ستارہویں صدی دا پنجابی ادب (ٹائونشپ لاہور: فائن آرٹ پریس، 2011)
- ڈاکٹر ثریا احمد نظریاتی طور تے ادب برائے حیاتی دی قائل نیں۔ اوہناں دا خیال اے کہ ادب زندگی دی ترجمانی کردا اے۔ ایہہ حیاتی دے ہر کچھ نوں اپنے اندر سیٹھے ہوئے اے۔ ایہہ حیاتی دا بہترین ترجمان وی اے۔ اک لکھاری، ادیب یا شاعر عام لوکاں دی نسبت بے حد حساس بندہ ہوندا اے۔ اوہ اپنی حیاتی، اپنا معاشرہ تے اپنے آل دوالے بڑی باریک بینی نال نظر رکھدا اے تے عام لوکاں دے غم وچ غمگین تے خوشی وچ خوش ہوندا اے۔ اوہ امن، پیار تے محبت دا پرچارک ہوندا اے۔ ایسے فنکاروں مکھ رکھدیاں ڈاکٹر ثریا احمد نے ان گنت مضمون تے مقالے لکھے۔ جینہاں وچوں چونیوں ایہہ نیں:

- 1- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ ہاشم شاہ دا اردو کلام (لاہور: مہینا وار لہراں، جنوری 2008) 9-10
 - 2- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ بیاض ہاشم شاہ (لاہور: مہینا وار لہراں، فروری 2008) 7-8
 - 3- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی تاریخ ادب دا تاجدار شریف کنجاہی (لاہور: مہینا وار لہراں، اپریل 2008) 12
 - 4- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی ادب وچ انسانی قدراں (لاہور: مہینا وار لہراں، نومبر 2007) 6 توں 11
 - 5- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ مشرقی پنجاب وچ ہاشم شاہ بارے ہوون والا تحقیقی کم (لاہور: چھپائی کھوج، جولائی تا اکتوبر 1998ء) 59 توں 70
 - 6- ثریا احمد۔ ہیر وارث شاہ دا تمثیلی جائزہ (لاہور: پنج دریا، 1979ء) 6
 - 7- ثریا احمد۔ علامہ اقبال کی نظر میں درسگاہیں (لاہور: استقلال، 1977ء) 11
 - 8- ثریا احمد۔ تحریک پاکستان کے سرگرم رکن ابوسعید انور اور مہر شمشاد (لاہور: اوراق، 1980ء)
- 38-39
- 9- ثریا احمد۔ لاہور دا اک بھلیا شاعر (لاہور: پنج دریا، 1978ء) 40 توں 42
 - 10- ثریا احمد۔ پنجابی دار ہر عبدالمجید سالک (لاہور: کرن، 1978ء)
 - 11- ثریا احمد۔ پنجاب کے رومان از ڈاکٹر عبدالسلام خورشید۔ تبصرہ تے تنقید (لاہور: کرن، 1980ء)

- 12- ثریا احمد۔ یادرفیگان ماہر تعلیم آقا بیدار بخت (لاہور: روزنامہ نوائے وقت، 1989ء)
- 13- ثریا احمد (مترجم)۔ سنجھی حیاتی (لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1984ء) 80
- 14- ثریا احمد، ڈاکٹر (مترجم)۔ انگریزی مضمون (لاہور: روزنامہ نوائے وقت، 1989ء)
- 15- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ حکیم الامت تے صوفی شاعر (لاہور: مہینا وار لہراں، 2006)
- 16- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ اٹھارہویں صدی دے مشہور صوفی شاعر دا ہندی کلام (لاہور: چھماہی لکھ، جون 2008) 92

- 17- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ ہاشم شاہ دا ہندی کلام (لاہور: مہینا وار لہراں، جون 2008) 8
- 18- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ پنجابی دی صوفیانہ شاعری تے اوہدے عوامل (لاہور: مہینا وار لہراں، اگست 2008) 6

- 19- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ ہاشم شاہ دا ہندی کلام (لاہور: چھماہی لکھ، جولائی 2008) 92
- 20- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ علامت کیہ اے؟ پنجابی وچ علامت نگاری (لاہور: ماہانہ لکھاری، ستمبر 2008) 9
- 21- ثریا احمد، ڈاکٹر۔ فکر اقبال تے پنجابی دی صوفیانہ شاعری (لاہور: چھماہی لکھ، نومبر 2009)
- ڈاکٹر ثریا احمد نے تعلیم دے شعبے نوں مشن سمجھ کے اپنایا تے اک پیشہ ور استاد بن دی کوشش کدی نہ کیتی۔ اوہناں تدریس نوں پیغمبری کار جانیا تے اپنے دن رات علم دے پیاسیاں لئی تیاگے۔ پنجابی دے ودھائی ہر ممکن کوشش کیتی تے ہر اوہ لائحہ عمل اختیار کیتا جیہڑا کوئی وی وڈا فنکار اپنے فن نوں معراج تیکر اپڑاون لئی کردا اے۔ اک ماہر مضمون دی حیثیت وچ حیاتی دالماں پینڈا ایس کچھوں اوہناں دی وڈیائی دامظہر اے۔ گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج برائے خواتین، سمن آباد، لاہور دی سابق صدر شعبہ پنجابی ڈاکٹر فاخرہ شجاع نے اوہناں بارے دسیا:

”ڈاکٹر ثریا احمد بطور استاد بہت اچھی سن۔ اوہناں ہمیش ای پیار نال پڑھایا تے سمجھایا۔ اوہ جو کم کرنا چاہندے یاں کروانا چاہندے بہت ای خوبصورتی نال کروا لیندے۔ اوہناں ہر تھان ودھ کے پنجابی دی خدمت کیتی۔“ (22)

پنجابی زبان دے ودھائی اوہناں دی آواز سارے شہر وچ گونجی۔ جدوں پنجابی داناں لینا معیوب سمجھیا جاندا سی، اوہناں ڈاکٹر شہباز ملک، مرزا سلطان بیگ، قیوم نظر، رقیہ مدد علی، ڈاکٹر ست نام

تے ڈاکٹر ارشد اور گے پنجابی سیوکاں نال رل کے ایہدے ودھالئی ودھیریاں کوششاں کیتیاں۔ ریڈیو پاکستان توں پنجابی وچ پروگرام کر کے لوکاں وچ پنجابی نال محبت تے جڑت دا احساس پیدا کیتا۔ ڈاکٹر ثریا احمد نے دن رات اک کردیاں نہ صرف لاہور کالج برائے خواتین لاہور وچ پنجابی دی تدریس شروع کیتی سگوں لاہور شہر دے دوجے کالجاں وچ وی ایس عمل نوں جاری کروان لئی کوششاں کیتیاں۔ شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، اورینٹل کالج، لاہور دے ایسوسی ایٹ پروفیسر ڈاکٹر نوید شہزاد نے اوہناں دی پنجابی سیوا دا ذکر کردیاں دیا:

”ڈاکٹر ثریا احمد اوہناں پنجابی پروفیسراں وچوں میں جینہاں نے چوہوں کالجاں وچ مدھلے شعبے نہ صرف چلائے بلکہ اوہناں دی بنیاد وی رکھی۔ اوہناں پنجابی دی تدریس کردیاں خاص طور تے کڑیاں دے کالجاں دے حوالے نال پورے پنجاب دی نمائندگی کیتی۔ اوہناں نوں ابتدائی پی ایچ ڈی کرن والیاں وچ شامل ہوں دا اعزاز وی حاصل اے۔ ایس توں اڈ اوہ پنجابی شاعری وی کردیاں میں تے نال نال تحقیقی تنقیدی کچھوں وی اوہناں دا کم ذکر جوگ اے۔“ (23)

اوہناں ایس مقصد لئی کئی سفر کیے، گورنر نال ملاقات کیتی، ارباب اختیار نوں جھجھوڑیا، سیکرٹری ایجوکیشن نوں کالجاں وچ پنجابی دی تدریس تے مجبور کیتا تے کالجاں دے پرنسپال نوں مل کے پنجابی دی اہمیت واضح کیتی۔ وکھو وکھ پدھراں تے نصابی کتاباں تیار کرن تے پنجابی دے کورس مرتب کرن وچ وی ارباب اختیار دی مدد کیتی۔ پنجابی ادب دے حوالے نال اوہ اپنا وکھرا موقف رکھ دیاں سن۔ جیہدے مطابق:

”کلاسیکی ادب اک دور تیکر منجھد ہو کے الماریاں تیکر ای محدود رہیا۔ کوئی وی دلچسپی نہیں سی لیندا۔ پنجابی زبان نوں نفرت دی نگاہ نال ویکھدے سی حالانکہ ایہہ ایڈی اعلیٰ زبان اے۔ حتیٰ کہ کینیڈا، ڈنمارک، جرمن تے پورے یورپ دے ہر مکتبہ فکر دے لوک پنجابی توں شناسا نہیں۔ لوڑ اپنا اپنا حصہ پاؤن دی اے۔ لہذا تسیں آج جے وی طالب علم ودھاسکدے او ودھاء۔ اوہناں نوں املاء، بولن، پڑھن تے لکھن وچ مہارت پیدا کرو تاں جے ایہہ زبان ہمیش ودھدی تے پھلدی رہوے۔“ (24)

جے اے لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور وچ ایف اے توں لے کے پی ایچ ڈی تیکر طالبات پنجابی پڑھ رہیاں نیں تے اوہدے پچھے ڈاکٹر ثریا احمد دیاں محنتاں، کوششاں، خلوص تے محبت وکھالی دیندا اے۔ اوہناں دا مناسی:

”پنجابی اک جیوندى جاگدی زبان دی حیثیت نال لوکاں سامنے کھڑ
بدلدی رہی اے۔ لوک ایہہ نہ بھل جاون کہ پنجابی پڑھن والے تے
لکھن والے کدھرے گھٹ پے گئے نیں۔ سگوں اج ہر دوجے بندے
دی زبان اُتے پنجابی داناں اے۔ لہذا کدی وی اسنبھوں بد مزاج یاں
ہل بازی دی زبان نہ سمجھن۔“ (25)

گورنمنٹ دیال سنگھ کالج، لاہور دے پنجابی دے پروفیسر ڈاکٹر ناصر رانا نے اوہناں دی قابلیت تے اپنے کم نال پر خلوص جڑت دا اعتراف کردیاں دسیا:

”میرا ڈاکٹر ثریا احمد نال تعارف اج توں چھتی ورھے پہلے ہو یا سی۔ وقتاً
فوقاً علمی مقامات تے اکھ گل بات تے علمی سانجھاں میں اوہناں نوں
اپنے کم وچ پوری طرح ڈیبا ویکھیا۔ کم نال کم رکھن والی خاتون دے طور
تے ویکھیا۔ اوہناں نے تن نسلاں نوں پڑھایا تے اپنی بیماری دے
باوجود اپنی وفات تک تعلیم دے ودھاتے کھلار وچ اگلیاں نسلاں واسطے
کم کردے رہے۔ اوہناں دیاں کنیاں ای شاگرداں ایم اے ایم فل
تے پی ایچ ڈی کر کے علم دے دیوے بال رہیاں نیں۔“ (26)

ڈاکٹر ثریا احمد لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور وچ صدر شعبہ، چیف پراکٹر، اسٹنٹ
کنٹرولر، کنوینر تے مانیٹرنگ ٹیم دی ممبر رہیاں۔ اوہناں یونیورسٹی دے دوجے انتظامی امور جیویں ہاسٹل
دا انتظام، طالبات دے کھان پین دا اہتمام، یونیفارم دی پابندی تے یونیورسٹی وچ غیر متعلقہ لوکاں
دے داخلے تے پابندی، امتحاناں وچ نقل دے رجحان نوں روکنا تے طالبات دے کردار دی اصلاح
وغیرہ بخوبی انجام دتے۔

اوہناں 1975ء توں 2008ء تیکر صدر شعبہ پنجابی دی حیثیت وچ ذمہ داریاں نبھایاں۔ شعبہ
پنجابی وچ اوہناں نال کم کرن والے دوجے استاداں وچ ڈاکٹر عابدہ حسن، محترمہ عشرت محمد خان، ڈاکٹر

نسرین مختار، ڈاکٹر عاصمہ غلام رسول، ڈاکٹر مجاہدہ بٹ، ڈاکٹر شمیمہ بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمان تے ڈاکٹر حنا خان شامل نیں۔ سابق صدر شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور، ڈاکٹر نسرین مختار نے اوہناں بارے اپنیاں یاداں انج سانبھیاں:

”ڈاکٹر ثریا احمد نے پنجابی مضمون نوں پڑھایا تے اوہدی بڑھوتری لئی کم کیتا۔ اوہناں نے اپنی ساری حیاتی اپنی ماں بولی لئی وقف کر چھڈی۔ ہر تھیں پنجابی واسطے کھلوتیاں رہیاں۔ اوہناں دی وجہ توں ای اج لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور وچ پنجابی ادب ساہ لے رہیا اے۔“ (27)

ڈاکٹر ثریا احمد نے صدر شعبہ دی حیثیت وچ اپنے سٹاف دا خیال رکھیا، اوہناں دے مسئلے حل کیتے تے پڑھیاراں دیاں لوڑاں تھوڑاں نوں وی بخوبی پورا کیتا۔ شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، لاہور دی اسٹنٹ پروفیسر تے ڈاکٹر ثریا احمد دی شاگرد ڈاکٹر عاصمہ قادری نے ایس کچھوں دیا:

”ڈاکٹر ثریا احمد ہمت، جرأت، حوصلہ تے بہادری دا نشان نیں میرے ورگیاں شاگرداں لئی۔ لنگھے 26 ورھیاں وچ ہمیش سیوا وچ رہیا ویکھیا اے۔ اپنے پرانے دی ونڈ کیتے بنا دفتر کم کرن والے جی نیں یاں گھر دے ہر اک دے دکھ درد دی سانجھ اے۔ ڈاکٹر ثریا وانگ اپنا آپ کجج کے بندیا لئی دی سیوا کرن والے جی ور لے ای ہوندے نیں۔“ (28)

لاہور کالج برائے خواتین وچ اپنیاں ذمہ داریاں بارے ڈاکٹر ثریا احمد نے دیا:

”1991ء توں لے کے 2008ء تک میں بطور منتظمہ کم کیتا۔ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی توں علاوہ ہور اداریاں وچ وی بطور منتظمہ کم کیتا۔ جیہڑے کہ یونیورسٹی دے نال الحاق شدہ سن۔ اسلامیہ کالج کوپروڈ ایس توں اڈ یونیورسٹی دے اندر تے باہر منعقدہ امتحانات دی چیکنگ لئی وی جاندی ساں۔ طالبات واسطے ٹرانسپورٹ دی آسانی تے مالی مشکلات واسطے اوہناں دیاں سفارشاں یعنی فیس معافی، داخلہ تے اوہناں دیاں کتاباں دی کمی بیشی تے بعض طالبات واسطے ٹرانسپورٹ

دی سہولت مہیا کروانا اپنی ڈیوٹی سمجھدی سی۔“ (29)

اوہناں مزید دسیا:

”لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی وچ دی میرا دورانیہ گزریا۔ اوس دوران نہ تے کدی طالبات دی چوری ہوندی سی کیونکہ جووی چوری ہوندی سی اوہنوں برآمد کروانا میرا پہلا فرض ہوندا سی تے اوہ کم کروا کے گل حق سچ کیتی جاندی سی۔ جد کپیوٹر دا دور آیا تاں آندیاں نال ای پہلے دو کپیوٹر چوری ہو گئے تے جیہڑے ملازمین نے کیتے میں اگلے دن ہی اوہناں کولوں برآمد کروا لئے۔ مینوں میرے کم وچ اینہاں لوکاں دا تعاون حاصل رہیا۔ واکس چانسٹر ڈاکٹر بشری متین، ڈاکٹر صبیحہ، رجسٹرار مسز رفعت ثقلین، یاسمین انٹر کالج گورنمنٹ دی پرنسپل مارخ بخاری تے خصوصاً طالبات دی یونین دا وی تعاون حاصل رہیا تے اینہاں دے نال نال ہر شعبے دی صدر شعبہ دا وی جس کر کے احسن طریقے نال میں اپنیاں ذمہ داریاں سرانجام دیندی رہی۔“ (30)

کسے وی ادارے دے انتظام وانصرام لئی وڈی سوجھ بوجھ تے بردباری دی لوڑ ہوندی اے۔ ڈاکٹر ثریا احمد ایس کچھوں وی واضح نظریہ تے فکر رکھدیاں سن۔ اوہناں دے خیال موجب اک منتظم وچ اینہاں خوبیاں دا ہونا ات ضروری اے:

”منتظم نوں بردبار ہونا چاہی دا اے۔ اوہنوں اعلیٰ شخصیت تے اعلیٰ صلاحیت دا مالک ہونا چاہی دا اے۔ تعلیم دے لحاظ نال ایمانداری دے لحاظ نال تے قابلیت دے لحاظ نال اچے درجے تے فائز ہونا چاہی دا اے تاں جے عام لوکاں کی اوہدی شخصیت توں متاثر ہو سکے۔ اوہنوں ہر طرح دے موقع تے بے دھڑک بولن دی صلاحیت ہونی چاہی دی اے۔“ (31)

ڈاکٹر ثریا احمد دا ناں پنجابی زبان تے ادب دے حوالے نال بلاشبہ اک مستند حوالے دے طور تے لیا جاندا اے۔ اوہ کثیر الجہت شخصیت دی مالک سن جیہڑی ماں بولی دی وڈی سیوک ہوون دی

حیثیت وچ چنگی لکھارن، پارکھ، کھوجکار، سوجھوان تے ہزاراں بچیاں دی بطور استاد، تربیت کاری۔

مکدی گل ایہہ اے پئی ڈاکٹر ثریا احمد پنجابی دے اوہناں پردھاناں وچ شامل سن جینہاں اوس سے پنجابی پڑھی جدوں کوئی پڑھیار وی ایس پاسے آون لئی تیار نہیں سی۔ لوک سمجھدے سن پئی پنجابی پڑھنا اپنا مستقبل تباہ کرنا اے۔ اوس سے ہوادے مخالف ٹرنا وڈے جگرے داکم سی اوہ وی اوس سوانی لئی جینہوں اپنے خاندان دی کفالت وی کرنی سی تے دنیا وچ اپنا ناں وی بناونا سی۔ خوش قسمتی نال اوہناں نوں پنجابی دی سیوالی لاہور کالج برائے خواتین، لاہور دی صورت وچ اک پلیٹ فارم میسر آ گیا۔ کوئی ہور ہوندا تے شاید اپنی ذات دی ترقی لئی دن رات اک کردار پر اوہناں اپنی ذات نوں بھل کے پنجابی دی سیوالی حیاتی وقف کیتی۔ اپنے مشن لئی اپنا گھر نہ وساسکنا اک بہت وڈی قربانی سی جیہڑی اوہناں دتی۔ ایہہ اوہ قربانی اے جس پاروں اوہناں نوں حیاتی دے کئی موڑاں، خاص طور تے اخیر لے پینڈے کس کرب وچوں لنگھنا پیا یقیناً ایہہ ادراک اوہناں توں دکھ کوئی ہور نہیں کرسکدا سی۔ اپنی ذاتی زندگی تے پیشہ ورانہ حیاتی وچ اوہناں اپنے آپ نوں اک دلیر تے بہادر زنانی دے روپ وچ پیش کیتا۔ اوہ قول دی سچی تے قرار دی پکی سوانی سی۔ اگر کسے نوں زبان دے دتی تے فیر ایہہ نہیں ویکھیا پئی ایہہ دے نال کیہ فیدہ تے کیہ نقصان اے بس اپنا قول نبھایا۔ اج کئے ای لوک ایجیے نیں جیہڑے محض ایس دیاو خاتون دی وجہ نال وڈے وڈے عہدیاں تے بیٹھے حیاتی دیاں موجاں ماندے پئے نیں۔

ڈاکٹر ثریا احمد اک بہترین ایڈمنسٹریٹر۔ اوہناں جس وی حیثیت وچ کم کیتا دلیری نال فیصلے کیتے تے کسے وچ اوہناں نال اختلاف کرن دی کدی جرأت نہ ہوئی۔ لاہور کالج برائے خواتین، لاہور وچ ایم۔ اے پدھر تے کلاساں دا اجراء اوہناں دی کوشش نال ای ممکن ہو سکيا۔ فیر جدوں ایس کالج نوں یونیورسٹی دا درجہ ملیا تے اتھے باقاعدہ شعبہ پنجابی دے قیام داسہراوی اوہناں دے سرائی بجھا۔

اوہناں تدریسی ذمہ داریاں دے نال نال ایم۔ اے، بی ایس، ایم ایس تے پی ایچ ڈی پدھر تے بہت سارے پڑھیاراں دی تحقیقی مقالے لکھن وچ راہنمائی کیتی، پنجابی نصاب دی تیاری وچ اپنا کردار ادا کیتا، پنجاب پبلک سروس کمیشن تے کئی یونیورسٹیاں دے سلیکشن بورڈز وچ بطور ماہر مضمون پنجابی شرکت کیتی۔ اوہ پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ پنجابی شعبے دے بورڈ آف سٹڈیز دی وی ممبر رہیاں۔ کالجوں وچ پنجابی دے اجراء تے پنجابی بولی دے فروغ لئی مڈھلیاں عملی کوششاں کرن والیاں وچ اوہناں داناں سرکڈھواں اے۔

ڈاکٹر ثریا احمد اپنی ہمہ جہت شخصیت دی چھتر چھاوریں اپنے زمانے دے لحاظ نال پنجابی توں وکھ اردو تے فارسی ادب خاص طور تے اقبالیات اُتے گہری نظر رکھدیاں سن۔ اوہناں ہاشم شاہ بارے پی ایچ ڈی دا مقالہ لکھیا، اٹھ کتاباں تحریر کیتیاں تے ان گنت تحقیقی تے تنقیدی مضمون لکھے۔ اوہناں دی بیجھک وچ ایس کلاسیکیت تے جدیدیت دا امتزاج تے پرانی تے نویں نسل دا سنگم ویکھدے تے محسوس کردے ساں۔ پنجابی زبان و ادب دی ایس مہان سیوک دا انتقال انتہائی کمپرسی دی حالت وچ کینسر دے مرض نال لڑدیاں جمعہ دے مبارک دیہاڑ 16 ستمبر 2016ء نوں صبح چار بجے جناح ہسپتال، لاہور وچ ہويا۔ وفات سے اوہناں کول اوہناں دی بھر جائی عالیہ موجود سی۔ ڈاکٹر ثریا احمد دی تدفین لاہور دے میانی صاحب قبرستان وچ کیتی گئی۔ اوہناں جیہے معیاری تے رکھ رکھاؤ والے لوگ آج بہت گھٹ رہ گئے نیں۔ اللہ سوہنا اوہناں نوں ست بہشتاں نصیب فرمائے۔ پنجابی زبان دے علمی تے فکری اسار تے نفاذ لئی اوہناں دیاں خلوص بھریاں کوششاں پنجابی زبان دی تاریخ دا سنہرا باب نیں۔ ایہہ کوششاں ہمیشہ یاد رکھیاں جان گئیاں۔

حوالے

- 1- ڈاکٹر ثریا احمد، (ایسوسی ایٹ پروفیسر لاہور کالج فار وومن یونیورسٹی، لاہور) راقم نال گفتگو، ستمبر 2015ء۔
- 2- اوہی
- 3- اوہی
- 4- طاہرہ عثمان (ہمشیرہ ڈاکٹر ثریا احمد) راقم نال گفتگو، اکتوبر 2017ء۔
- 5- اوہی
- 6- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، ستمبر 2015ء۔
- 7- رباب لیٹین، ”ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات“ مقالہ بی ایس پنجابی، (2016ء): 19۔
- 8- اوہی، 21، 22۔

- 9- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، مارچ 2016ء۔
- 10- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، ستمبر 2015ء۔
- 11- پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 12- پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 13- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، ستمبر 2015ء۔
- 14- اوہی
- 15- پروفیسر ڈاکٹر جمیل احمد پال نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 16- ڈاکٹر محمود الحسن بزمی نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 17- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، ستمبر 2015ء۔
- 18- ڈاکٹر حنا خان نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 19- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، مارچ 2016ء۔
- 20- اوہی
- 21- اوہی
- 22- ڈاکٹر فاخرہ شجاع نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 23- ڈاکٹر نوید احمد شہزاد نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 24- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، مارچ 2016ء۔
- 25- اوہی
- 26- پروفیسر ڈاکٹر ناصر رانا (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 27- ڈاکٹر نسreen مختار نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 28- ڈاکٹر عاصمہ قادری نال گل بات (بحوالہ) ڈاکٹر ثریا احمد دیاں پنجابی ادبی خدمات
- 29- ڈاکٹر ثریا احمد، راقم نال گفتگو، مارچ 2016ء۔
- 30- اوہی
- 31- اوہی